

Між Дамоклом і Гідрою

Будь ласка, зітніть мені голову — Як з допомогою чар кольори стають кольорами — Важка атлетика в Дубаї

У ПОЛОВИНИ ЖИТТЯ НЕМАЄ НАЗВИ

Ви йдете на пошту відправити подарунок своїм сибірським родичам — набір келихів для шампанського. Щоб коробку не пошкодили в дорозі, поштарка ставить (помітний червоний) штамп «Крихке», «Обережно» або «Не кантувати». А що є діаметрально протилежною властивістю, який антонім у «крихкого»?

Майже всі скажуть, що протилежне «крихкому» — «міцне», «гнучке», «тверде» або щось у цьому роді. Проте міцному, гнучкому (і чомусь у такому роді) в дорозі не засвербить і не заболить, тож не треба ліпити на коробку застережень. Коли вам востаннє траплялася посылка, на якій великими зеленими буквами написано «Міцне»? За цією логікою, діаметральною протилежністю «крихкої» посылки буде посылка з написом «Кантувати» або «Необережно». Вміст такої посылки не тільки не постраждає, а й навпаки — стане кращим від ударів і кидання. Крихка посылка в *найкращому разі* не постраждає, антикрихка не постраждає в *будь-якому разі*. Протилежне крихкому — це те, що не постраждає в *найгіршому разі*.

Назвімо таку посылку «антикрихкою». Нам знадобиться неологізм, адже ні в Оксфордському словнику англійської мови, якою я писав цю книжку, ні в Словнику української мови, якою ви її читаете (а мені казали, що в ньому одинадцять томів), немає простого, нескладеного слова з протилежним до «крихкості» значенням. Антикрихкість не входить у стандартний набір наших понять, але, на щастя, вона притаманна вродженим елементам нашої поведінки, нашому біологічному апарату, зрештою, всім системам, які вижили.

Повторіть цей експеримент — і переконаєтеся, наскільки незвичне для нас поняття антикрихкості: спитайте друзів на пікніку, колег на діловій нараді чи активістів оргкомітету демонстрації протесту, який, по-їхньому, антонім має слово «крихкий» (не забудьте нагадати, що йдеться про щось *діа-*

метрально протилежне, щось із протилежними властивостями і реакціями). Крім слова «міцний», вам, найімовірніше, назвуть «невразливий», «твердий», «сталій», «гнучкий», «сильний», щось на «-тривкий», типу «вогнетривкий» і «водотривкий», якщо, звісно, вони не чули про мою книжку. Всі помияються. У цьому плутаються не тільки люди, а й цілі галузі знання; у всіх словниках антонімів і синонімів, які мені траплялися, є ця помилка.

Малюнок 1. Посилка, на якій відправник зазначив «Кантувати».

Такий коробці подобаються, коли її кидають і поводяться з нею необережно.

Можна підійти й по-іншому: раз протилежність «позитивного» — це «негативне», а не «нейтральне», то протилежністю «позитивної крихкості» має бути «негативна крихкість» (звідси моє слово «антикрихкість»), а не «нейтральна крихкість», якій були би притаманні міцність, сила й невразливість. Якщо розписати це в математичних термінах, то антикрихкість — це крихкість зі знаком мінус³.

Схоже, що ця біла пляма є в усіх часів і народів. Слова для «антикрихкості» нема в жодній відомій мові: ні в живих, ні в мертвих, ні в діалектах, ні в сленгах. Ні в радянському новоязі, ні в бруклінському варіанті англійської немає слова на позначення антикрихкості, цей обертон розчинився у слові «невразливість»⁴.

Для половини життя — найцікавішої половини — у нас немає назви.

³ Так само увігнутість — це опуклість зі знаком мінус, тому іноді її називають антиопуклістю.

⁴ Крім бруклінської англійської, я подивився, чи є це слово в інших індоєвропейських мовах, як давніх (латина і грецька), так і сучасних: романських (італійська, французька, іспанська, португальська), слов'янських (російська, польська, сербська, хорватська), германських (німецька, голландська, африкаанс), індо-іранських (гінді, урду, фарсі) — немає. Немає його і в інших, неіндоєвропейських мовах, ані в семітських (арабська, іврит, арамейська), ані в тюркських (турецька).

БУДЬ ЛАСКА, ЗІТНІТЬ МЕНІ ГОЛОВУ

Та попри те, що люди не придумали антикрихкості загальної назви, це явище можна знайти в міфології, яка концентрує досвід і мудрість віків у потужних метафорах. Римський ізвод одного грецького міфу розповідає, що в сицилійського тирана Діонісія II був царедворець-лакуза Дамокл — він насолоджувався розкішною учтою, а над головою його висів меч, прив'язаний до стелі на кінській волоссині. Рано чи пізно кінська волоссина від напруги порветься — далі сцена з кров'ю, жахливі крики й швидка антична допомога. Дамокл — крихкий, падіння меча — питання часу.

Інша стародавня легенда, цього разу грецький ізвод семітського і єгипетського міфу, розповідає про Фенікса, прекрасного птаха. Як його не вбивали, він усе одно відроджувався з попелу, ніби нічого не трапилось. Фенікс, до речі, — древній символ Бейрута, міста, у якому я виріс. За легендою, за п'ять тисяч років історії Барут (так він колись називався) сім разів руйнували і всі сім разів місто відроджувалося. Цілком може бути, бо підлітком я став свідком восьмої руїни — розгорілася громадянська війна, і центральний Бейрут (найдавнішу частину міста) було вщент зруйновано. Та на моїх очах місто знову відродилося.

Бейрут в останній інкарнації став ще кращий, ніж був. Цікава іронія долі: під час відбудови знайшли рештки римської школи, зруйнованої землетрусом 551 року (археологи і забудовники обмінялися традиційними образами). Це вже не Фенікс, а якась інша, не просто невразлива істота. Вона виводить нас на третю метафору — Гідру.

У грецькій міфології Гідра — змієподібне багатоголове створіння, яке живе в озері Лерна неподалік міста Аргоса. Зітни Гідрі одну голову — виросте дві нові. Шкода їй корисна. Гідра уособлює антикрихкість.

Дамоклів меч символізує побічний ефект влади й успіху: неможливо зійти на вершину і правити, не стикаючись з постійною небезпекою — завжди знайдеться претендент на ваше місце. Небезпека ця тиха, невблаганна й немінуча — так само, як меч. Вона заскочить вас зненацька, після тривалого періоду спокою, коли ви звикнете до неї і забудете про саме її існування. Чорний лебідь клоне, коли вам буде що втрачати — така ціна успіху (і росту), а то й кара за надмірний успіх.

Найважливіше в кінцевому підсумку — міцність волоссини, а не розкіш наїдків і вельможність гостей. Та, на щастя, такі вразливі місця можна побачити, виміряти і простежити — якщо вмієш слухати. Уся сутність Тріади в тому, що у багатьох ситуаціях міцність волоссини можна визначити.

Поміркуйте, наскільки шкідливі для суспільства такі цикли злету-й-падіння: меч упаде на Дамокла — гість знепритомніє, струс мозку — виник-

нуть побічні втрати. Подібний ефект справить на суспільство і крах великої корпорації.

Ускладнення, певний тип ускладнення, теж породжує крихкість і підставляє клюву Чорних лебедів: що складнішим стає суспільство, що більше в ньому «авангардної» складності, що більше спеціалізації, то вразливіше воно до колапсу. Цю думку блискуче — і дуже переконливо — виклав археолог Джозеф Тейнтер. Але це не вирок без апеляції: постраждають тільки ті, хто не захоче робити зайвих рухів і зрозуміти матрицю реальності. Щоб втримати успіх, потрібна велика доза міцності і ще більша — антикрихкості. Хочеться бути Феніксом, а ще краще Гідрою. Бо інакше впаде Дамоклів меч.

Навіщо речам назви

Ми знаємо більше, ніж нам здається, і значно більше, ніж можемо висловити. Формальні механізми мислення зраджують природі людини, та попри той факт, що в нас немає слова на позначення антикрихкості і над цією концепцією доводиться поламати голову, антикрихкість притаманна нашим діям і реакціям. Людська інтуїція і сприйняття, оприявлені в діях, іноді перевершують те, що ми знаємо, класифікуємо, обговорюємо, викладаємо студентам. Ми ще не раз згадаємо про це, зокрема у зв'язку з ємним поняттям *апофатичного* (це те, що не можна прямо виразити доступними нам словами). Але зараз приймімо це як даність.

У книжці «Крізь призму мови» лінгвіст Гай Дойчер розповідає, що багато примітивних племен використовують у спілкуванні назви лише двох-трьох кольорів, причому у них нема дальтонізму. Якщо влаштувати тест, вони прекрасно відрізняють один колір від іншого. Ці люди бачать різні відтінки веселки, але не можуть висловити їх словами. Їхній дальтонізм — не біологічний, а культурний.

Так само й ми не розпізнаємо антикрихкість інтелектом, але помічаємо її своїм природним єством. Аби зрозуміти різницю, уявіть, що слово «синій» потрібне вам для наративу, для розповіді, а не для дії.

Не всі знають, що багато кольорів, для нас очевидних, довгий час узагалі не мали назв — у фундаментальних текстах західної культури вони ніяк не називаються. У середземноморських літературних пам'ятках, як грецьких, так семітських, трапляються лише кілька назв кольорів — і то вони позначають радше темне і світле. Гомер і його сучасники знали тільки три-чотири кольори: чорний, білий і якийсь незрозумілий колір веселки, імовірно, червоний або жовтий.

Я написав Гаю Дойчеру. Він люб'язно погодився допомогти і вказав на те, що у стародавньому світі не було такого простого слова, як «синій». Тому-то Гомер не раз називає море «винно-темним» («ойнопа понтон»), що віками збивало з пантелику читачів (зокрема й мене).